

Cuprins

MANIFESTUL POVERIST	7
DE LA EXTREME HOUSING LA HIPER-LOCUIRE	10
Activism și habitat	13
În chip extrem locuiește omul ?	15
Adăpostul de după dramă	19
Locuind vremelnic, la răscruce	22
Concluzii	26
TRAIECTORII LOCUITE	28
Viteză și repaus	30
Casa de azi nu e acasă	33
STAREA DE LEMN NELUCRAT	40
Poverismul și meșteșugul	49
Conversia spațiilor la îndemână	55
LEMN, PĂMÂNTURI, PIATRĂ	64
Poverismul: o arhitectură post-apocaliptică	64
O arhitectură cu materiale la îndemână	68
„Infralemn” și „subpământ”	76
Piatra din capul unghiului, pe care au uitat-o pietrarii	78
(re)Surse de materiale	81
Materialul-oaspete	85

STUDII DE CAZ	87
1. (Pre)texteritorii	87
Pretexte	87
Definiții. Punerea problemei	90
Teritoriul ca arhé-scriitură	91
Texteritorii însângerate	95
T(ext)eritoriile ca metatext	98
Pentru o practică a texteritoriilor	103
1. RECONSTRUCȚIA INTERIOARĂ. TREI PROIECTE	110
Locul sacru ca arhivă	110
De unde începem ?	112
Finanțarea; cine sunt ctitorii ?	116
2. DE LA PĂMÂNT LA CER: BOTTA, HERZOG&DE MEURON	119
BIBLIOGRAFIE	130

DE LA EXTREME HOUSING LA HIPER-LOCUIRE

„Căci știm că, dacă acest cort, locuința noastră pământească, se va strica, avem zidire de la Dumnezeu, casă nefăcută de mână, veșnică, în ceruri. Căci de aceea și suspinăm, în acest trup, dorind să ne îmbrăcăm cu locuința noastră cea din cer. Dar că totuși vom fi găsiți îmbrăcați, iar nu goi. Că noi, cei care suntem în cortul acesta, suspinăm îngreunați, de vreme ce dorim nu să scoatem haina noastră, ci să ne îmbrăcăm cu cealaltă, pe deasupra, ca ceea ce este muritor să fie înghițit de viață.”

(II Corinteni 5:1–4)

„Iar cine are bogăția lumii acesteia și se uită la fratele său care este în nevoie și își închide inima față de el, cum rămâne în acela dragostea lui Dumnezeu? Fiii mei, să nu iubim cu vorba, numai din gură, ci cu fapta și cu adevărul.”

(I Ioan, 3:17–8)

„Although architecture may be unable to influence politics to change the world, politics has a responsibility to make use of architecture to achieve its social, humanitarian, and economic objectives... Since I'm an idealist as well, I

dream about programs for quickly resolving the living conditions of those who are most disadvantaged. But not using traditional poured-concrete solutions, which end up cloning monotonous seventies-style towers and linear block buildings în Seoul and São Paulo. No, I'm praying for genuine self-awareness. Only the ready-mades can provide very, very low production and distribution costs through automated production that can generate millions of copies...I dream of project requirements that incorporate the use of the least expensive materials, the lightest, most flexible, easiest to cut and assemble, drill or handle...corrugated tin, ribbed plastic, lightweight channel, cables, sheet metal, project requirements that include the hardware, small ready-made machines produced by the millions, which can make the best possible use of our knowledge of energy self-sufficiency...I dream about habitat packages that can be parachuted in, along with a few tools, but don't pre-determine the shape of the structures that can be built. I'd like to replace the old concept of the seventies, of an architecture designed for the greatest number with an individual architecture not based on some cookie-cutter model...I don't know of a single UNESCO program today that's pushing în any radical way. Still, we're not heading for disaster; we're already în the midst of total disaster." Jean Nouvel¹

„In the history of architecture there is probably no more complex and difficult typology than that of the 'house'. To design a house is the equivalent – close to paranoia – of reducing the world to a vital object. (...) The dominant use of

¹ Jean Baudrillard and Jean Nouvel, *The Singular Objects of Architecture* (London University of Minesotta Press, 2002), p.53–4

natural materials possessing a ‘depth’ that cannot be found in modern industrial products enhances this feeling of a space from which the residential settings are cut out.” Eduardo Souto de Moura²

„Numai să ne aducem aminte de săraci, ceea ce tocmai m-am și silit să fac.”

(Galateni, 2:10)

„Rămâneți întru dragostea frățească. Primirea de oaspeți să n-o uitați, căci prin aceasta unii, fără ca să știe, au primit în gazdă îngeri.”

(Evrei, 13: 1–2)

Sărăcia – sau, mai precis, îngrijorarea dinaintea omniprezenței ei urbane – a redevenit obiect al investigației arhitecturale în anii nouăzeci. Localizat stilistic sub minimalism – lipsit de misiune socială și centrat mai degrabă pe un autism al expresiei „lipsite de estetică” (i.e. o formă extrem-modernistă) – „acoperământul” dedicat acelor segmente sociale care scapă atenției arhitectului, plătit cu procente din costul lucrării proiectate, a devenit dintr-o dată modă. Desigur, o anumită cochetărie cu „poporul”, marxisme de felul celor predate de unii care și Porsche-ul și-l cumpără roșu – toate acestea sunt o constantă a „rezistenței” intelectuale americane,

² Citat în Franco Bertoni, *Minimalist Architecture* (Basel/Boston/Berlin: Birkhäuser, 2002) p. 166. În istoria arhitecturii nu există, probabil, o tipologie mai complexă și dificilă ca aceea a „casei”. A desena o casă este echivalent – aproape de paranoia – cu a reduce lumea la un obiect vital. (...) Folosirea preponderentă a materialelor care posedă o „adâncime” care nu mai poate fi găsită în produsele industriale moderne induce sentimentul unui spațiu din care componentele rezidențiale au fost înlăturate.

mai cu seamă în universități. Ceea ce începe să se vadă acum este faptul că organizații non-profit, fundații și alte forme de voluntariat angajat există în câmpul arhitecturii rezidențiale; mai mult chiar, produsul muncii lor, atât de modest în definitiv, tinde să fie acaparat de mainstream architecture, care, așa precum putem, extrem de lesne, observa în volume precum *The Next House*, fagocitează o asemenea expresie arhitecturală propunând-o drept model de urmat pentru viitor. 43

Textul care urmează este o încercare de a ilustra prezentul acestui mod de abordare a arhitecturii, de a glossa pe marginea câtorva dintre temele și materialele lui, sperând că, în proces, va fi posibilă și exprimarea unei perspective creștine asupra tuturor acestor fațete, o formă radicală a acesteia pe care o voi numi în cele ce urmează arhitectura poveristă.

Activism și habitat

De fapt, activismul în favoarea exclușilor, de orice fel, are un viitor înainte-i și un trecut respectabil. Dar nu e nevoie să ne ducem tocmai la vasilade, sau la bolnițe și așezăminte de caritate creștine – deopotrivă estice și vestice – dacă vrem să păstrăm perspectiva scurtă, modernă, asupra temei, o putem face. În definitiv, activismul se revendică din proiectul modern, în aceeași măsură social și estetic, în această ordine, sau „estetico-politic” (cum îl numește Boris Groys pe acela al avangardei ruse). *Existenzminimum* modernism este, retrospectiv privind, un elogiu adus celui lăsat în urmă, abandonat de societate, dar și de cei ce îi proiectează habitatul. Cu toate criticile aduse proiectului modern și de la stânga – că nu a fost suficient de inclusiv și că a eșuat în estetism – și de la dreapta – că a șters portretul destinatarului din proiect,

masificându-l – nu poate fi ignorată încercarea (indiferent cum i-am judeca astăzi rezultatele) de a răspunde unei probleme globale a secolului douăzeci: incapacitatea societății de a oferi adăpost pentru toți și, mai cu seamă, pentru cei lipsiți de privilegii.

Astăzi, problema activismului social în statele occidentale dezvoltate privește, poate, aspecte marginale ale acestei probleme: adăposturi – temporare sau nu – pentru persoanele fără adăpost, dar există un domeniu care unește atât pe cei din vest (incluzând aici și Japonia), cât și pe cei din est: locuința de urgență, devenită necesară imediat, în mari cantități, ca urmare a unui cataclism sau a unui război. Cutremurele din Turcia și Grecia, de pildă, au îngăduit dramei, pe care dispariția locuinței o presupune, să capete proporțiile unei crize majore. Răspunsul: adăposturi întinse pe zeci și zeci de hectare³, fără nici un fel de preocupare alta decât adăpostirea cea mai elementară. Dintr-o experiență personală, legată de avansarea unui proiect și a unei linii de fabricare și asamblare de adăposturi pentru Grecia, știu că, din nefericire, primirea unor astfel de comenzi poate să însemne și a face bani din nenorocirea altora, pe baza comenzilor de stat. Nimeni nu se gândește în astfel de momente la cine preia aceste comenzi, unde miile de unități fabricate compensează prețul aparent scăzut (și care, în cazul pomenit, solicita fabricarea unui adăpost de o cameră pentru 1250 euro, în timp ce licitația fusese câștigată pentru o sumă mai mult decât triplă). Iată de

³ Nesfârșita pădure de case între Istanbul și Ankara alcătuia o priveliște post-apocaliptică, de pildă, pentru studenții și profesorii de la Universitatea de Arhitectură „Ion Mincu” din București, printre care mă număram, și care călătoreau în 2001 pe acest traseu. Nu știu în ce măsură acest peisaj s-a schimbat în bine între timp. (n.a.)

ce este necesară o gândire preventivă, prospectivă, în care statul să finanțeze cercetarea și să solicite edificarea unui număr de kit-uri de case, suficient pentru asemenea situații.

Arhitecți precum Gans și Jelacic (N.Y.) lucrează la un nivel și mai elementar decât locuința de urgență destinată supraviețuitorilor unei catastrofe. Pornind, poate, de la premisa că persoanele fără adăpost nu sunt întotdeauna în această situație împotriva voinței lor, ei au proiectat un astfel de adăpost, a cărui natură temporară este și mai apăsător evidențiată decât în cazul unei case propriu-zise. (Gans and Jelacic, *Extreme Housing*, <http://www.slought.org/toc/archives/display.php>, <http://www.architectureforhumanity.org/>, <http://www.slought.org/content/>)

Desigur, faptul că un asemenea obiect este mai degrabă obiect expus într-o galerie⁴ ca instalație, decât prezent ca realitate pe străzile cutărui oraș plin de astfel de homeless people⁵ este îngrijorător. Radicalismul unor astfel de abordări este astfel plasat în surdina spațiului de expoziție și, astfel, emasculat de misiunea sa socială. Probabil că o astfel de îndatorire civică este lăsată de municipalitățile occidentale în seama exclusivă a fundațiilor de caritate.

În chip extrem locuiește omul ?

Cartografiind fenomenul, merită să poposim asupra sintagmei *extreme housing*, care, bine speculată, este dintre cele destinate a face o carieră în interiorul limbajului teoretic

⁴ „Cities Without Citizens: Statelessness and Intimacy” Featuring: Gans and Jelacic Architecture, Lars Wallsten, Katrin Sigurdardottir, Aaron Levy, Gregg Lambert, Slought Foundation, curated by Aaron Levy, exhibit duration: January 22 – March 22, 2003.

⁵ Oameni fără adăpost (engl.)

al arhitecturii. Să încercăm așadar, în cele ce urmează, să îi depleim posibilele câmpuri de semnificație. Denumirea de „extreme housing” se referă la un soi de adăpost care este „mai puțin decât o casă” și asta, poate, pentru că este mult mai imediat-urgent decât o casă. Cu alte cuvinte, extremitatea se adresează nevoii imperioase și imediate de adăpost. Nu este nimic radical, din punct de vedere conceptual aici. Extremitatea este a condițiilor externe, care dictează tipul de adăpost. Vom observa însă că adăpostul unui homeless e altul decât adăpostul unui squatter⁶ și cu totul diferite sunt ambele față de cei care migrează din pricina condițiilor extreme politice sau sociale (război, purificare etnică) sau din pricina cataclismelor naturale. Adăpostul temporar ca formă radicală de locuire pune însă în criză tocmai definiția locuirii.

Dacă adăpostul – originea sau forma minimală a locuirii, care nu necesită de fapt decât pregătiri anterioare minimale spre a se întâmpla – este văzut ca extremitate, atunci o asemenea sintagmă, desigur, invită la a medita asupra a ceea ce este în centru. Cu alte cuvinte, spre deosebire de o definiție a arhitecturii locuinței care să conțină genul proxim (adăpostul) și încă ceva în plus (spre pildă, decorarea cu simboluri, așa cum ne propune Robert Venturi), avem de-a face în sintagma citată cu o inversare: e de presupus că „știm” deja ce este locuirea, spre a putea vorbi despre adăpost drept formă radicală a acesteia.

Și ce înseamnă de fapt această „extremitate”? Este vorba într-adevăr doar despre reducerea la minimum a datelor locuirii până acolo încât să vorbim doar despre o locuire „de criză” și, prin urmare, temporară, sau există ceva mai mult în sintagmă, și anume propunerea unui alt mod de a locui? Dacă este să speculăm gerunziul – pentru că nu este vorba despre o casă,

⁶ Persoană care se adăpostește într-o clădire abandonată, squat (engl.) – ghemuit.

ci despre un „locuind” extrem – vom putea spune, poate, că vizat aici este procesul, forma de locuire și nu neapărat „carcasa” lui/ei. Locuirea extremă poate că nu este atunci o adăpostire (față) de criză, ci este o locuire în criză, împreună cu ea. Nu ocultarea crizei într-un mediu care să protejeze, să ogoiască, să abată atenția de la situația de urgență, ci, dimpotrivă, o locuire angoasată, în care adăpostul nu mai ferește, ci este traversat el însuși de liniile de forță ale circumstanței extreme.

Într-o dezbatere avută ani în urma cu Christopher Alexander⁷, Peter Eisenman cerea arhitecturii destinate locuirii să reziste statutului care pare să îi fie predestinat, acela de teritoriu al evaziunii din fața angoaselor societale în care este amplasată. Dacă arhitectura este o imagine fidelă a societății, de ce să facă locuința excepție, retrăgându-se adică din societate și refuzând să o reflecte, cu bunele, dar și cu relele ei? Cu alte cuvinte, extrapolând această cerere, s-ar putea cere locuirii să fie activă, mai degrabă decât reactivă/pasivă. Retragerea, ascunderea, replierea, odihna – toți termeni asociați în chip tradițional și aproape necontroversat cu sarcinile puse în seama casei sunt, probabil, puși sub semnul întrebării și de acel caracter activ al locuirii pe care îl postula Heidegger în „Construire, locuire, gândire”. Teritoriul locuirii heideggeriene este unul activ, care lucrează asupra ființei – în chip „agricol” chiar, menționează autorul invocând termenii latini colere, cultura, care, prin intermediul locuirii acesteia și a construirii în vederea unei asemenea locuiri, se dezvoltă în sensul tinderii către deplina instaurare întru esența sa (Heidegger, 2001, p.145–6).

⁷ (with Christopher Alexander). „Contrasting Concepts of Harmony in Architecture: Debate between Christopher Alexander and Peter Eisenman”, Lotus International (1983), 4:60–173. Marginal comments on the debate between Alexander and Eisenman by Georges Teysot.